

ELEKTRON NOTARIAT: RAQAMLI DAVR NOTARIAL XIZMATLARNI QANDAY O'ZGARTIRMOQDA

Saidaxmedova Sardora Xamidullayevna

*Angren shahar xususiy amaliyot bilan
shug'ullanuvchi notariusi*

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalarning notariat sohasiga kirib kelishi, elektron notariat tushunchasi va uning shakllanish bosqichlari, shuningdek O'zbekistonda joriy etilgan elektron notarial xizmatlar ("E-notarius" portali, "Notarius" avtomatlashtirilgan axborot tizimi, elektron navbat, elektron to'lov, videokonferensiya orqali masofaviy notarial harakatlar, biometrik verifikatsiya) tahlil qilinadi. Germaniya, Fransiya va Rossiya tajribasi qisqacha yoritilib, mavzu bo'yicha olib borilgan ilmiy tadqiqotlarga ham to'xtalib o'tiladi. Maqola keng kitobxonlar auditoriyasi uchun mo'ljallangan bo'lib, oddiy va tushunarli tilda yozilgan.

Kalit so'zlar: elektron notariat, raqamli notariat, E-notarius, elektron raqamli imzo, masofaviy notarial harakat, raqamlashtirish, elektron hujjat aylanishi.

Аннотация. В данной статье анализируется проникновение цифровых технологий в нотариальную сферу: понятие электронного нотариата, этапы его становления, а также электронные нотариальные услуги, внедрённые в Узбекистане (портал «E-notarius», автоматизированная информационная система «Нотариус», электронная очередь, электронная оплата, дистанционные нотариальные действия посредством видеоконференции, биометрическая верификация). Кратко освещается опыт Германии, Франции и России, а также приводится обзор научных исследований по данной теме. Статья написана в популярной форме и рассчитана на широкую читательскую аудиторию.

Ключевые слова: электронный нотариат, цифровой нотариат, E-notarius, электронная цифровая подпись, дистанционное нотариальное действие, цифровизация, электронный документооборот.

Abstract. This article examines the penetration of digital technologies into the notarial sphere: the concept of electronic notary services, the stages of its formation, as well as the electronic notarial services introduced in Uzbekistan (the "E-notarius" portal, the "Notarius" automated information system, electronic queuing, electronic payment, remote notarial acts via video conference, and biometric verification). The experience of Germany, France and Russia is briefly reviewed, along with an overview of scholarly research on the subject. The article is written in a popular style intended for a broad readership.

Keywords: *electronic notary, digital notary, E-notarius, electronic digital signature, remote notarial act, digitalization, electronic document flow.*

Yigirma yil oldin notarial idoraga borish kunning yarmini yeb qo'yadigan ish edi: ertalabki navbat, qo'lda to'ldiriladigan blankalar, bir nechta idoradan ma'lumotnoma yig'ish va, agar biror hujjat yetishmasa, hammasini boshqatdan takrorlash. Bugun esa millionlab fuqarolar uy-joy oldi-sotdi shartnomasini uyidan chiqmasdan, telefon yoki kompyuter orqali, hatto boshqa shahar yoki mamlakatda turib rasmiylashtirmoqda. Bu o'zgarish tasodifiy emas — u "elektron notariat" deb ataluvchi keng qamrovli raqamli islohotning natijasidir.

Raqamli texnologiyalar deyarli barcha sohalarni — bank xizmatlaridan tortib ta'limgacha — tubdan o'zgartirib yubordi. Notariat, o'z tabiatiga ko'ra, eng "konservativ" va ishonchga asoslangan sohalardan biri hisoblanadi: axir, notarius imzosi va muhri ortida shaxsning huquqiy xavfsizligi, mulkiy manfaatlari, ba'zan esa butun bir oilaning taqdiri turadi. Aynan shuning uchun ham bu sohaning raqamlashtirilishi boshqa xizmatlarga qaraganda ehtiyotkorlik bilan, bosqichma-bosqich kechmoqda. Ammo COVID-19 pandemiyasi bu jarayonni sezilarli darajada tezlashtirdi: odamlar fizik aloqadan cheklangan sharoitda ham mulk sotib olishi, ishonchnoma berishi, meros masalalarini hal qilishi kerak edi. Aynan shu davrda elektron navbat, masofaviy maslahat va onlayn to'lov kabi vositalar kundalik amaliyotga mustahkam kirib keldi.

Elektron notariat nima? Elektron notariat — bu an'anaviy notarial faoliyatni axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida amalga oshirish, ya'ni arizalarni elektron shaklda qabul qilish, hujjatlarni elektron raqamli imzo bilan tasdiqlash, ma'lumotlar almashinuvini yagona axborot tizimlari orqali ta'minlash va, ba'zi hollarda, notarial harakatni to'liq masofadan (videokonferensiya orqali) bajarish tizimidir. Bu tushuncha faqat "qog'ozni skanerlash" bilan chegaralanmaydi — u notariusning boshqa davlat organlari (Davlat aktivlarini boshqarish agentligi, soliq, bank, kadastr xizmatlari) bilan real vaqt rejimida bevosita elektron aloqasini, shuningdek fuqaroning shaxsini masofadan aniq va xavfsiz tasdiqlash imkoniyatini ham o'z ichiga oladi.

Boshqacha aytganda, elektron notariat uch asosiy ustunga tayanadi: birinchisi — hujjat aylanishining raqamlashtirilishi, ikkinchisi — shaxsni va irodani masofadan ishonchli tasdiqlash mexanizmlari (elektron raqamli imzo, biometriya, video aloqa), uchinchisi esa — turli davlat va xususiy tizimlar o'rtasidagi "ko'rinmas" integratsiya, ya'ni fuqaro bir marta ariza bersa, qolgan ma'lumotlar tizimlar o'rtasida o'zi "yuguradi".

O'zbekistonda notariat tizimini raqamlashtirish yo'nalishidagi ishlar bir necha yillik izchil islohotlar natijasi bo'ldi. Prezidentning 2018-yil 25-maydagi "Nizolarning oldini olishga qaratilgan institut sifatida notariat tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi hamda 2019-yil 9-sentabrdagi "O'zbekiston Respublikasida notariat tizimini tubdan islohot qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarorlari mazkur jarayonning huquqiy poydevorini yaratdi. Amaliyotda bu islohotlar quyidagi bosqichlarda namoyon bo'ldi:

- 2018-yil fevral: notarial xizmatlar uchun elektron to'lov tizimi joriy etildi — fuqaro endi kassaga navbat kutib turishga majbur emas.
- Xuddi shu yili elektron navbat tizimi ishga tushirildi, bu esa idoraga borishdan oldin vaqtni oldindan band qilish imkonini berdi.
- "Notarius" avtomatlashtirilgan axborot tizimi va unga tutash "E-notarius" portali yaratildi; fuqaro shaxsiy kabinetiga yagona identifikatsiya tizimi — One ID orqali kiradi.
- Portal orqali murojaatning ko'rib chiqilish jarayonida shaffoflik ta'minlanadi: fuqaro real vaqt rejimida murojaatining qaysi bosqichda turgani va kim tomonidan ko'rib chiqilayotganini kuzatib borishi mumkin.
- Fuqaroni yuz qismi va barmoq izi orqali masofadan verifikatsiya qilish imkoniyati joriy etildi, bu esa notarial harakatni jismonan idoraga bormasdan amalga oshirish eshigini ochdi.
- Notariuslar uchun maxsus VPN tarmog'i orqali xavfsiz ulanish, fuqarolar uchun esa E-notarius portali orqali kirish imkoniyati yo'lga qo'yildi.
- Notarial tasdiqlangan ariza, ijara shartnomasi yoki ishonchnomaning asl nusxasini har safar taqdim etish shart emas — ularni noyob raqami orqali ochiq axborot tizimida tekshirish mumkin bo'ldi.
- Idoraviy notarial arxivda saqlanayotgan hujjatning elektron imzo bilan tasdiqlangan nusxasini Yagona interaktiv davlat xizmatlari portali orqali olish xizmati yo'lga qo'yildi.

Amaldagi E-notarius portali ishlash tartibi ham juda oddiy: fuqaro saytda "Notarial harakatni rasmiylashtirish" bo'limini tanlaydi, One ID orqali tizimga kiradi, bosqichma-bosqich ko'rsatmalarga amal qilib kerakli ma'lumotlarni kiritadi va xizmat haqini onlayn to'laydi. Shundan so'ng notarius va ariza beruvchi xizmat ko'rsatiladigan sana va vaqtni kelishib oladi; belgilangan vaqtda ariza beruvchi notarius bilan videokonferensiya orqali bog'lanadi. Tasdiqlangan hujjat ikki usulda: bosma nusxada kuryer orqali yoki elektron pochta orqali topshiriladi.

Oddiy misol orqali farqni ko'rish qulayroq. Faraz qilaylik, Karim aka boshqa shahardagi kvartirani sotib olmoqchi. Ilgari (2018-yilgacha) bu jarayon quyidagicha kechardi: u avval boshqa shaharga borishi, notarial idoraning ish vaqtida navbatga turishi, kadastr va bank ma'lumotnomalarini qo'lda yig'ishi, so'ngra shartnomani qog'ozda imzolashi kerak edi — bir necha kun, ba'zan hatto haftalar sarflanardi.

Bugungi kunda esa jarayon quyidagicha bo'lishi mumkin: Karim aka E-notarius portaliga One ID orqali kiradi, kvartira va tomonlar haqidagi ma'lumotlarni kiritadi, tizim kadastr va

boshqa davlat ma'lumotlar bazalari bilan avtomatik integratsiyalashgani tufayli ko'plab ma'lumotnomalarni qayta taqdim etish shart bo'lmaydi, xizmat haqini onlayn to'laydi va belgilangan vaqtda notarius bilan videokonferensiya orqali bog'lanib, ariza va o'z irodasini tasdiqlaydi. Tasdiqlangan shartnoma unga elektron pochta orqali yetkaziladi, sotuvchi esa keyinchalik shartnomaning noyob raqami orqali uning haqiqiylikini istalgan joydan tekshirishi mumkin. Bu — bir necha kunlik jarayonning bir necha soatgacha qisqarishi degani.

Rivojlangan davlatlar ham notariat sohasini raqamlashtirishga ehtiyotkorlik bilan, lekin izchil yondashmoqda. Germaniyada notarial hujjatlarning elektron arxivi tizimi yaratilgan bo'lib, u hujjatlarning yo'qolish yoki buzilish xavfini sezilarli darajada kamaytiradi. Fransiyada bitimlarni elektron shaklda tasdiqlash amaliyoti rivojlangan bo'lib, notariuslar maxsus xavfsiz elektron imzo va identifikatsiya vositalaridan foydalanadi. Rossiya Federatsiyasida global pandemiya davrida notarial faoliyatni masofaviy tashkil etish tajribasi to'plangan, bu esa mahalliy va xorijiy amaliyotni solishtirish imkonini bergan. Umumiy tendensiya shundaki: hech bir mamlakat notariatni to'liq "robotlashtirish"ga shoshilmayapti — chunki notariusning shaxsiy javobgarligi, hujjatning yuridik kuchini tekshirish va tomonlarning haqiqiy irodasini aniqlash vazifasi inson ishtirokini talab qiladi. Shu bois deyarli barcha davlatlar "gibrid model"ni — ya'ni jarayonning texnik qismini raqamlashtirib, yakuniy tasdiqlashni notarius nazoratida qoldirishni — afzal ko'rmoqda.

Elektron notariat mavzusi so'nggi yillarda huquqshunos olimlarning e'tiborini tobora ko'proq jalb etmoqda. Quyida shu yo'nalishdagi bir qator tadqiqotlarga qisqacha to'xtalib o'tamiz.

- M. Karimova ("Yurist axborotnomasi" jurnali, 2022-yil, 1-son) o'zining "Raqamli notariat: joriy holat va istiqbol" nomli maqolasida elektron notariat tizimining milliy va xalqaro tajribasini tahlil qilib, mamlakatimizda bu boradagi dastlabki qadamlar allaqachon tashlanganini, ammo jarayonni tezlashtirish uchun tashkiliy-huquqiy asoslarni yanada takomillashtirish zarurligini ta'kidlaydi.

- Ye.A. Tarasova ("Perm yuridik almanaxi", 2019-yil) "Zamonaviy notariat = elektron notariat?" sarlavhali ishida notarial faoliyatni raqamlashtirish jarayonining nazariy-huquqiy jihatlarini ko'rib chiqadi va an'anaviy notariat institutining raqamli davrda qanday transformatsiyalanayotganini muhokama qiladi.

- Sh.N. Ruzinazarov va L.I. Achilova o'zlarining bir qator ishlarida (jumladan, "Xalqaro munosabatlar: siyosat, iqtisodiyot, huquq" jurnalida) O'zbekiston fuqarolik kodeksining raqamli borliq sharoitidagi rivojlanishi hamda elektron bitimlarni qo'llashdagi muammolarni tadqiq etgan.

- O.V. Kochkina va Yu.A. Tyabina ("Notarius" jurnali, 2020-yil, 5-son) xorijiy davlatlarda elektron notariat tizimining shakllanishi va faoliyat yuritish tajribasini qiyosiy tahlil qilgan.

- R. Bok (Germaniya tajribasi bo'yicha, "Rossiya notariati: davlat va jamiyat xizmatida 25 yil" to'plami, 2018-yil) Germaniyadagi notarial hujjatlarning elektron arxivi tizimini batafsil yoritgan.

- D. Kuaffar (xuddi shu to'plamda) Fransiyada bitimlarni elektron shaklda tasdiqlash tajribasini tahlil qilgan.

- A. Parfenchikova global pandemiya sharoitida notariat sohasidagi "raqamli sinovlar"ni, jumladan Rossiya va xorijiy davlatlar tajribasini qiyoslab o'rgangan.

Ushbu tadqiqotlarning umumiy xulosasi bir-biriga juda yaqin: raqamlashtirish notariat institutining mohiyatini — ya'ni huquqiy xavfsizlik va ishonchni ta'minlash vazifasini — o'zgartirmaydi, balki uni amalga oshirish shaklini tezlashtiradi va soddalashtiradi. Shu bilan birga, ko'plab mualliflar qonun hujjatlaridagi bo'shliqlarni to'ldirish, kiberxavfsizlikni kuchaytirish va notariuslarning raqamli savodxonligini oshirish zarurligini alohida ta'kidlashadi.

Elektron notariatning afzalliklari ko'p qirrali: vaqt va xarajatlarning tejalishi, xizmatlarning geografik jihatdan hamma uchun bab-baravar qulayligi (ayniqsa uzoq tumanlar aholisi uchun), jarayonning shaffofligi, hujjatlarning yo'qolish yoki qalbakilashtirilish xavfining kamayishi, shuningdek davlat organlari o'rtasidagi ma'lumot almashinuvining tezlashishi. Bunga qo'shimcha ravishda, O'zbekistonning mobil internet tezligi bo'yicha jahon reytingidagi o'rnining yaxshilanib borishi ham raqamli notarial xizmatlarning keng aholi qatlamiga yetib borishiga qulay zamin yaratmoqda.

Shu bilan birga, bir qator masalalar diqqat markazida turishi lozim. Birinchidan, kiberxavfsizlik — shaxsiy va mulkiy ma'lumotlarni saqlaydigan tizimlar doimiy ravishda hujum xavfi ostida bo'ladi, shuning uchun ma'lumotlar himoyasi tizimi uzluksiz takomillashtirilishi kerak. Ikkinchidan, "raqamli tenglik" muammosi — internet va zamonaviy qurilmalardan foydalana olmaydigan, ayniqsa qariya fuqarolar uchun an'anaviy xizmat ko'rsatish imkoniyati saqlanib qolishi lozim. Uchinchidan, qonunchilikdagi bo'shliqlar — masofaviy notarial harakat vaqtida shaxsning haqiqiy irodasini va aqliy holatini masofadan to'liq baholash klassik yuzma-yuz uslubga nisbatan murakkabroq bo'lib qolmoqda, bu esa qo'shimcha huquqiy kafolatlarni talab qiladi.

Elektron notariat — bu shunchaki "qog'ozdan voz kechish" emas, balki fuqaro bilan davlat, fuqaro bilan notarius o'rtasidagi munosabatlarni tubdan qayta qurish jarayonidir. O'zbekistonda so'nggi yillarda amalga oshirilgan islohotlar — E-notarius portali, One ID orqali kirish, videokonferensiya orqali masofaviy notarial harakatlar, biometrik verifikatsiya va elektron arxiv xizmatlari — bu yo'nalishda ishonchli poydevor yaratdi. Xorijiy tajriba

shuni ko'rsatadiki, raqamlashtirish qanchalik chuqur bo'lmasin, notariat institutining asosiy vazifasi — fuqarolarning huquqiy xavfsizligini ta'minlash — o'zgarmasdan qolishi kerak. Kelajakda sun'iy intellekt vositalarining hujjatlarni dastlabki tekshiruvda qo'llanilishi, blokcheyn texnologiyasi asosida hujjatlarning o'zgarmasligini kafolatlash kabi yangi yo'nalishlar ham rivojlanishi mumkin, biroq ularning barchasi inson — notarius nazorati bilan uyg'unlikda amalga oshirilganda haqiqiy samara berishi mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Nizolarning oldini olishga qaratilgan institut sifatida notariat tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3741-son qarori, 25.05.2018-y.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston Respublikasida notariat tizimini tubdan islohot qilish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5816-son Farmoni, 09.09.2019-y.
3. Каримова М. Рақамли нотариат: жорий ҳолат ва истиқбол // Yurist axborotnomasi. — 2022. — № 1. — Б. 133–139.
4. Тарасова Е.А. Современный нотариат = электронный нотариат? (цифровизация нотариальной деятельности) // Пермский юридический альманах. — 2019. — № 3. — С. 338–344.
5. Ruzinazarov S.N., Achilova L.I. A new stage in the development of the civil code of the Republic of Uzbekistan in the context of digital reality // International Relations: Politics, Economics, Law. — 2020. — № 1. — P. 58–65.
6. Кочкина О.В., Тябина Ю.А. Зарубежный опыт становления и функционирования электронного нотариата // Нотариус. — 2020. — № 5. — С. 42–44.
7. Бок Р. Электронный архив нотариальных документов в Германии // Российский нотариат: 25 лет на службе государству и обществу: сб. статей / под ред. Е.А. Борисовой. — М.: Юстицинформ, 2018.
8. Куаффар Д. Удостоверение сделок в электронном виде: французский опыт // Российский нотариат: 25 лет на службе государству и обществу: сб. статей / под ред. Е.А. Борисовой. — М.: Юстицинформ, 2018.
9. Парфенчикова А. Нотариат в условиях глобальной пандемии: российский и зарубежный опыт. Новые «цифровые» вызовы [Электрон манба].
10. dgov.uz. "Нотариус" автоматлаштирилган ахборот тизими [Электрон манба].
11. Spot.uz. Ряд нотариальных услуг теперь можно получить онлайн на E-notarius, 18.02.2022 [Электрон манба].